

УДК: 35.072:72.012

DOI: 10.35432/tisb322024319689

Олексій Єремиця

*аспірант кафедри публічного управління та регіоналістики
Навчально-наукового Інституту публічної служби та управління
Національний університет «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0009-0001-2080-4511>
e-mail: johamaran@gmail.com*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВЛАДИ В ГРОМАДСЬКОМУ ПРОСТОРИ МІСТА: КОНЦЕПЦІЯ ГЬОРАНА ТЕРБОРНА

У статті досліджується творчий доробок Горана Терборна, шведського соціолога з Кембриджського університету, щодо урбаністики та репрезентації влади в міському просторі столиць. Розглянуто концепцію столиць як символічних просторів, де влада маніфестується через архітектуру, монументальність і топоніміку. Аналізуються зміни в містах під впливом політичних ідеологій, глобалізації та соціальних процесів. Наголошується на необхідності збереження культурно-історичної спадщини в умовах економічної трансформації урбаністичного середовища.

Ключові слова: місто, міський розвиток, концепції міста, публічний простір міста, Горан Терборн.

Oleksii Yeremytsia

*PhD-student of the Department of
Public Administration and Regionalism
ESI of Public Service and Administration
Odesa Polytechnic National University
<https://orcid.org/0009-0001-2080-4511>
e-mail: johamaran@gmail.com*

REPRESENTATION OF POWER IN THE PUBLIC SPACE OF THE CITY: GÖRAN TERBORN'S CONCEPT

The article explores the work of G. Therborn, a Cambridge scholar, on urbanism and the representation of power in capital cities. It presents his analysis of capitals as symbolic spaces where authority is manifested through architecture, toponymy, and urban planning. Therborn emphasizes the role of capitals as centers of national identity and historical continuity, showcasing how political ideologies and social transformations influence their development. He integrates cultural-historical and economic approaches, advocating for a nuanced understanding of cities beyond economic frameworks. His research highlights the need to preserve cultural heritage amidst urban globalization and critiques the dominance of economic priorities in city planning. Therborn's focus on capitals reveals their role in shaping societal values, reflecting political shifts, and representing global power dynamics. By synthesizing perspectives, he enriches the discourse on urban studies and calls for balanced approaches to urban development. This framework is particularly relevant for post-socialist and global cities, navigating transitions in identity and function.

Keywords: city, urban development, city concepts, urban public space, Göran Therborn.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження міст як соціальних феноменів, проблем розвитку та трансформації міських громадських просторів – один з актуальних та таких, що інтенсивно розвиваються, напрямків суспільствознавства, як нашої країні, так і за кордоном.

Сучасні дослідження міст вже не можна вважати суворо дисциплінарно відмежованими один від одного, вони мають міждисциплінарний, точніше – кросдисциплінарний характер. У цих дослідженнях переплітаються ідеї науки управління, урбаністики, соціології, соціальної філософії, психології, культурології, географії, містобудування, економіки, етнології тощо. І це не є випадковим, адже громадські простори є одночасно і вузлами найважливіших міських проблем і тими точками, які можуть визначити майбутнє міст, їхню привабливість для мешканців, безпеку та економічну успішність.

Роль громадських просторів у структурі сучасного міста – ключова. Коли мова йде про громадський простір міст, то мається на увазі передусім парки, вулиці, площі, величезні молі, а також бібліотеки, музеї, театри, концертні зали – місця, де відбувається соціальне та культурне життя містян і де вони можуть вільно комунікувати. Усі ці простори є надзвичайно складними та амбівалентними. Громадські простори – лабораторія соціального життя, в них стає очевидною вся міська різноманітність, відбувається процес відтворення культури та формування міської громади як такої, її ідентичності. Міські громадські простори акумулюють великий комплекс постійних функцій: вони забезпечують ту різноманітність комунікацій, яка потрібна сучасній економіці, об'єднують міську спільноту, формують та підтримують ідентифікацію мешканців з містом, є місцями проведення дозвілля, формують образ міста на мапі країни та світу, виступають зонами виявлення громадської активності.

Актуальність трансформації міських громадських просторів визначається також зростанням усвідомлення з боку містян свого «права на місто». Ще французький історик і філософ Анрі Лефевр (*Henri Lefebvre*) відзначав таку особливість, як «перенесення», коли, наприклад, міські архітектурні об'єкти переносяться в емоційну сферу людей. Люди начебто «привласнюють» міський простір, перетворюють його у особистісний чинник й цим формують своє «право» на місто.

На наш погляд, загостреній зацікавленості до проблематики міських громадських просторів сприяє низка нових явищ:

- становлення креативної економіки, у якій, поряд з промисловим виробництвом та споживанням, чільне місце займає культурне виробництво та культурне споживання, розвиток міського середовища, комунікації, творчий обмін та творча конкуренція;
- активна ревіталізація міських просторів, що втратили своє економічне, політичне та соціальне значення (особисті та приватні простори стають громадськими та навпаки);
- розвиток інклюзії – включення людей, чії можливості з різних причин обмежені, в більш інтенсивні міські комунікації;
- розвиток громадських рухів, які маніфестують себе у громадських просторах;
- необхідність збереження безпеки у місцях великих скупчень людей.

Таким чином, можна констатувати численність та різноманітність сучасних концепцій міста та міських громадських просторів, що висуває необхідність їх осмислення, аналізу та систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Досить велика література присвячена проблемам осмислення феномену громадських та публічних просторів сучасних міст та громад [9], їх функціям [3; 8], механізмам формування [2; 4; 11], складовим [12], способам та напрямкам аналізу [1; 10] та управління [14]. В контексті даної статті привертають увагу насамперед роботи Наталії Мезенцевої та Марії Пальчук [5], Надії Міхно [6], Світлани Несиної [7], Ігора Тищенко [13].

Н. Мезенцева та М. Пальчук виходячи з трьох підходів до дослідження міських публічних просторів (економіко-правового, соціально-просторового та політичного) здійснюють загальну характеристику напрацювань Юргена Габермаса (*Jürgen Habermas*), Ганни Арендт (*Hannah Arendt*), А. Лефевра, Нейла Сміта (*Neil Smith*), Девіда Харві (*David Harvey*), Дона Мітчелла (*Don Mitchell*), Майка Девіса (*Mike Davis*) та ін. На їх погляд,

публічні простори українських міст потребують досліджень на основі сучасних зарубіжних концептуальних засад з метою виявлення як спільних, так і особливих їх рис та процесів порівняно із європейськими та американськими містами.

Н. Міхно, проаналізувавши корпус класичних робіт, присвячених вивченню просторової організації міста, зафіксувала певні особливості в класичному та в сучасному розумінні цього явища. За її висновками низкою провідних теоретиків у галузі дослідження міста було зафіксовано зміну традиційної конфігурації публічних просторів, появу гібридних форм та нових форматів міських публічних ареалів, зокрема, виділено евристично спроможні концепції існування «третьох місць» та «четвертих місць» у міських просторах у сучасному суспільстві. Як наслідок, сучасні дослідники наголошують на тому, що в стані актуальної культурної, інформаційної, економічної ситуації надзвичайно важко розмежувати «публічне» та «приватне» в міській тканині, а тому гібридизація приватно-публічного простору є розповсюдженою в сучасних містах.

У цілому багатопараметральність, багатоаспектність, нечітка локалізованість у просторі та часі феномену сучасного міста та його громадських просторів детермінують і вибір методологічного інструментарію – сучасним українським авторам доводиться відходити від дисциплінарних канонів і спиратися не тільки на класичні методи пізнання, але й на широкий спектр областей знання, зокрема соціології, економіки, права, менеджменту тощо.

Проте у вітчизняних дослідженнях громадського простору сучасних міст не набули свого аналізу погляди одного з провідних вчених сучасності, що досліджує функціонування органів публічної влади та вплив політико-управлінських рішень на суспільство та соціальні процеси Гьорана Терборна (*Göran Therborn*). Як не дивно, аналізу підходів Г. Терборна до різноманітних аспектів політико-управлінської сфери не присвячена жодна публікація в Україні. Більш того, за пошуковою системою Національного репозитарію наукових текстів Г. Терборн хоча й згадується у майже ста дослідженнях, але здебільше лише у переліках серед інших авторів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у розгляді творчого наробку Г. Терборна щодо урбанізму та його концепції репрезентації влади у міському просторі великих міст та столиць.

Аналіз наукової творчості Г. Терборна вимагав комплексного підходу, що ґрунтується на врахуванні соціальних, культурних та наукових умов, у яких він працював, а від так розумінні того, які ідеї вплинули на формування поглядів Г. Терборна. Вивчення біографії Г. Терборна дозволяло встановити зв'язок між його життєвими подіями та розвитком його ідей. Для інтерпретації змісту текстів науковця, їхнього філософського та методологічного значення застосовувався філософсько-герменевтичний підхід та інтертекстуальний аналіз.

В якості методів дослідження використовувався контент-аналіз, що дозволяло виділити ключові теми, поняття, ідеї Г. Терборна. Чимале значення в роботі відігравав метод аналізу дискурсу – вивчення використовуваної Г. Терборном мови та риторики, виявлення способів побудови його аргументації. Метод реконструкції концепції дозволив відтворити логічну структуру поглядів Г. Терборна з урахуванням його ключових робіт.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Г. Терборн – професор у Кембриджському університеті Великобританії, називає себе «глобальним вченим у галузі соціальних наук зі шведським корінням» [15].

Як він сам неодноразово зазначав, на його становлення як науковця особливе значення мали праці Роберта Мертона, Талкота Парсонса, Карла Маркса та Макса Вебера, що зумовило й розширення кола його наукових інтересів. Основні напрямки наукових інтересів Г. Терборна представлені на його персональній сторінці на сайті Кембриджського університету таким чином:

– глобальні соціальні проблеми та процеси, серед яких особлива увага приділяється нерівності, проте наголошується і на інтересі вченого до аналізу гендерно-сімейних відносин у контексті даної проблематики;

- сучасна радикальна думка та сили, з якими пов'язані можливості змін;
- шляхи суспільств до модерну та траєкторії виходу з нього;
- столичні міста як осередки влади [16].

Г. Терборн зазначає, що дві головні теми, якими він займається з початку XXI століття, виявили себе досить пізно: це сім'я і міста. Він зізнається, що його давній туристичний інтерес до міст переріс у тему наукового дослідження під час семестру викладання у Будапешті у 1996 році, після того, як він натрапив на захоплюючу історичну монографію про Площу Героїв у столиці Угорщини та її драматичну історію у XX столітті. Необхідно відзначити, що вченого насамперед цікавлять саме столиці, які розглядаються ним як ті простори, де відбувається маніфестація та репрезентація влади за допомогою архітектурних рішень. У 2017 році виходить у світ головний твір з цієї теми – «Міста влади: місто, нація, народ, глобальність» [24], що стало результатом тривалої роботи з цієї теми.

Г. Терборном опубліковано багато статей про міста: «Монументальна Європа: про іконографію європейських столиць» [29], «Східна драма. Столиці Східної Європи у 1830-ті – 2006: попередній огляд» [25], «Кінець парадигми: поточна криза та ідея міст без держави» [26], «Столичні міста та їхня спірна роль у житті націй» [33]. Також ним були видані статті в колективних монографіях «Європейські дороги до модерну та національні столиці» [27], «Політика столиць: чому і як місце має значення» [23], «Ідентичність та столичні міста: європейські нації та Європейський союз» [28], «Глобальні міста», світова влада та столиці «великої двадцятки» [22], «Міста» [32]. Ним написано передмову та заключення до книги «Столичні міста в Африці: влада та безсилля» [31]. Тому можна стверджувати, що міська проблематика давно та міцно присутня у творчості Г. Терборна.

Концепція репрезентації влади у міському просторі столиць, що запропонована Г. Терборном, безумовно, може бути віднесена до культурно-історичних. Г. Терборн пропонує докладний аналіз того, як змінюються міста в епоху модерну та описує історію столиць з моменту виникнення національних держав, коли вони стають місцями концентрації капіталу та влади. Особлива увага приділяється символічному значенню архітектури, оскільки міста для Г. Терборна, як й у А. Лефевра та Річарда Сеннета (*Richard Sennett*), є простором смислів, а не лише сукупність будинків. При цьому слід зазначити, що Г. Терборн, на відміну від названих вище дослідників, приділяє увагу виключно столицям. А. Лефевр також вважав за важливе знання політичної історії для розуміння смислів, які містить простір [19, Р. 53], але не обмежувався виключно столицями реконструюючи історію урбанізації.

Сам Г. Терборн вважає, що його багаторічне дослідження «Міста влади» – це книга про те, як столичні міста репрезентують владні відносини у своїй країні: у плануванні, розташуванні будівель, архітектурі, монументальності, топоніміці, розміщенні різних служб, а також ролі столиці у національній системі влади. Це порівняльне дослідження, яке пропонує простежити еволюцію міст, їхню історію, яка знаходить своє відбиття в урбаністичному просторі.

В центрі уваги Г. Терборна, за його словами, є глобальна система культурних кодів, цінності та символічні форми, що й зближує його концепцію з розробками, які запропоновані А. Лефевром та Р. Сеннетом. Проте Г. Терборн зазначає, що його ідеї багато в чому є результатом впливу робіт Льюїса Мамфорда (*Lewis Mumford*), для якого міста – головні зосередження влади та культури, однією з функцій яких є здійснення символічної комунікації [20]. Вочевидь, що його концепція цілком може бути віднесена до культурно-історичних, оскільки Г. Терборн розуміє міста як символічний простір. При цьому він пропонує свій оригінальний погляд на історію міст, яка вибудовується як історія політичних ідей, що знайшли свій відбиток в урбаністичному просторі, і тому найбільший інтерес у нього

викликають столиці як центри політичної влади.

Незважаючи на критику Л. Мамфорда, Г. Терборн високо оцінює його творчість, зокрема, через те, що він пропонує культурно-історичну перспективу розгляду міст, тоді як у науці домінує інша – економічна, для якої міста – це насамперед економічні центри. Дослідник шкодує про те, що в сучасній науці міста постають, насамперед, як економічні простори, тоді як їхня політична та культурна складові йдуть на другий план.

Справді, теоретичною основою для аналізу міст наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття найчастіше стають поняття «глобальне місто» та «світове місто» [18], проте, згідно з Г. Терборном, час домінування економічного підходу наближається до завершення. Він пропонує подивитися на міста не тільки з точки зору їх функцій у світовій економіці, але і як на символічні утворення, що зберігають пам'ять про свою історію.

При цьому він не пропонує повністю відмовитися від аналізу економічних функцій міст, навпаки, відповідно до Г. Терборну, розподіл міських досліджень на просторово-економічні та історико-культурні призводить до того, що обидва напрями виявляються обмеженими [26, Р. 283]. Тому він намагається виробити новий оригінальний підхід до вивчення міст, об'єднавши просторово-економічну та історико-культурну перспективи.

Ключовою тезою вченого є твердження про те, що в містах соціальні процеси та явища детермінують архітектуру, і тим самим набувають форми будівель та просторів поміж ними. Згідно з Г. Терборном репрезентація політичної влади у міському просторі виконує наступні функції:

- вселяють повагу до влади, в основі якої може бути як страх, так і захоплення;
- сприяють легітимації влади незалежно від її походження;
- демонструють основний напрямок розвитку суспільства та його пріоритети;
- створюють власну систему безпеки, елементами якої стають державні будинки [22, Р. 61].

Столичні міста краще, аніж решта міст дозволяють зрозуміти особливості політичної історії країни та її вплив на реорганізацію простору, яка традиційно починається з політичних центрів держав. Міста, за словами Г. Терборна, – це «жива геологія, сформована історичними шарами амбіцій та сенсу» [30, Р. 193]. Зміна політичного режиму найчастіше веде до реконструкції столиці [33, Р. 58], внаслідок якої нова влада маніфестує себе, усуваючи репрезентації колишньої влади, щоб стерти пам'ять про неї. Відповідно, столиці – це багатопланові утворення, у яких можна побачити історію архітектури, економічну історію, історію культури та політичну історію [28, Р. 59].

Науковець виділяє п'ять основних змінних, за допомогою яких можуть бути проаналізовані маніфестації та репрезентації влади у міському просторі:

1. Міське планування, яке детермінує центр(и), орієнтири, транспортні зв'язки тощо.
2. Кластери будівель, де розміщуються представники влади (офіси, резиденції, системи безпеки, громадські установи).
3. Архітектура, стиль громадських та значних приватних будівель.
4. Монументальні споруди (пам'ятники та «місця пам'яті»).
5. Топоніміка (назви вулиць, місць, установ) [22, Р. 61-62].

Усі перелічені змінні є надзвичайно важливими для Г. Терборна, оскільки дозволяють виокремити ключові точки політичної історії, на основі якої формується ідентичність націй. Відповідно, столиці розглядаються ним як головні зберігачі історії та носії національної ідентичності, внаслідок чого їхньому зовнішньому вигляду приділяється підвищена увага.

Особливо актуальною проблема реконструкції міського простору стає в ХІХ ст., коли починається бурхливе зростання міст внаслідок індустріалізації. Цей процес супроводжується політичними потрясіннями, які стають звичними для європейських столиць ХІХ ст. та продовжуються на початку ХХ ст. Однією із причин політичних виступів є необхідність вирішення житлового питання.

Відповідно, соціальні проблеми провокують політичні зміни, за якими йдуть, зокрема, і реконструкція столиць. Головним ініціатором змін на той час виступає, як правило, робітничий клас, за рахунок якого стрімко зростає чисельність населення міст і який бореться за можливість жити в гідних умовах. Разом з тим Г. Терборн вказує на те, що виступи робітничого класу найчастіше відбуваються не в столицях, за винятком Парижу у 1848 та 1871 роках та Санкт-Петербург у 1905 році [24, Р. 168]. Однак Перша світова війна змінює ситуацію, активізуючи політичне життя у столичних містах. Революції, розпад імперій, утворення нових держав і поява безлічі людей, що втратили житло, загострюють житлову проблему, внаслідок чого у низці європейських країн починається формування «муніципального соціалізму», спрямованого на її вирішення.

«Муніципальним соціалізмом» називають проєкти, що орієнтовані на покращення житла та інфраструктури в бідних районах міст, даний термін став досить поширеним у Великобританії з 1880-х років, а потім стає досить широко відомим і за її межами. Особлива роль в його оформленні належить архітектурній школі Амстердама, зокрема, Арі Кеплеру, який мріяв про будівництво красивого житла для робітників, яке стало б пам'ятками боротьби робітничого класу за свої права [21]. Житлову програму починають активно реалізовувати в Амстердамі після закінчення Першої світової війни, що стало однією з перших спроб реалізації «муніципального соціалізму». Тим не менш, Г. Терборн, розглядаючи муніципальний соціалізм [24], приділяє увагу не стільки Амстердаму, як іншій європейській столиці – Відню.

«Червоний Відень» (1918-1934) – період в історії цього міста, що характеризується масовим зведенням житлових комплексів для робітників та їх сімей, поряд з якими розташовується і вся необхідна інфраструктура (школи, медичні центри тощо) Робочі квартали оточують центр міста, утворюючи «пролетарську Рінгштрассе», де «флагманською» будовою стає будинок, що носить ім'я Карла Маркса (Karl-Marx-Hof), розрахований на проживання 5 тис. осіб у 1400-х квартирах. Подібні зміни в центрі Відня пов'язані з тим, що після руйнування Австро-Угорської імперії та встановлення в Австрії республіки до влади прийшли соціал-демократи, які намагаються побудувати «новий порядок» на уламках колишнього. Г. Терборн зазначає, що вперше робоча партія здобула перемогу на виборах 1903 р. в Берліні, однак у цьому місті вона не змогла сприяти реалізації великомасштабних проєктів, оскільки Соціал-демократична партія Німеччини, отримавши більше голосів, аніж інші політичні сили, проте не стала найбільшою фракцією в Рейхстазі. Тобто подібні процеси можна відзначити у різних європейських столицях того часу, що зіткнулися з необхідністю забезпечити житлом зростаючий пролетаріат, який все голосніше заявляв про свої права.

Не дивно, що в історії Берліна вченого набагато більше цікавить інший період, пов'язаний із найграндіознішими планами перетворення міського простору – 1930-ті роки. Г. Терборн на цьому прикладі демонструє вплив державної ідеології на перетворення міського простору столиці. Він вважає, що диктатори, бажаючи продемонструвати свої сили та амбіції, найбільш радикально підходять до реорганізації столиць, і як наслідок, докладно розбирає приклад Берліна 1930-х років, відзначаючи, проте, що більшість планів його реконструкції залишилися на папері.

Разом з цим слід зазначити, що якщо пам'яток епохи Третього рейху в столиці Німеччини практично не залишилося, то монументів, що нагадують про його злочини, існує чимало. Політична символіка цієї країни досі зберігає пам'ять про злочини Другої світової війни. Цим Берлін виділяється серед інших столиць світу, оскільки в жодній іншій з них немає такої великої кількості самокритичних монументів на згадку про жертви, принесені на вівтар титульної нації. У столиці Німеччини вони, навпаки, займають досить значну частину міського простору (наприклад, Єврейський музей Даніеля Лібескінда або Меморіал жертвам Голокосту Пітера Айзенмана), створюючи унікальний символічний простір, наповнений почуттям провини за історію своєї країни.

Не менш цікава для вченого і доля іншої європейської столиці – Риму, де, як і в Берліні, досить довго при владі були фашисти. У 1931 р. чисельність населення Риму досягла мільйона осіб, і за двадцять років фашизму більш ніж подвоїлося, що Г. Терборн розглядає як індикатор централізації влади та концентрації людських та інших ресурсів у столиці [24, Р. 212]. Це вимагало змін простору і Беніто Муссоліні в 1924 пообіцяв вирішити в столиці Італії два основних завдання: забезпечити місто необхідним житлом і комунікаціями, а також повернути йому колишню велич [24, Р. 213]. Успішно він впорався лише з другим завданням, вирішення якого демонструє значення історії країни та її культури для символічного простору міст.

У столиці Італії було вирішено позбутися пережитків Середньовіччя на вулицях міста та побудувати монументальний Рим ХХ ст., в якому пам'ятки античності опинилися б на почесних місцях, щоб вигідно відтінити ореол «вічного міста». Ця стратегія вибирається не випадково, саме античність – період максимальної могутності Риму, тому будь-яка пам'ять про нього стає предметом гордості, а нові будинки стилізуються під архітектури того часу. Відповідно, спадок середньовічного періоду в історії міста безжально знищується, щоб краще підкреслити велич античних споруд. Вулиці розширюються, на уламках минулого (середньовіччя) прокладаються нові проспекти, які демонструють наступність з античним Римом.

Г. Терборн зазначає, що більшість містобудівних рішень Б. Муссоліні настільки раціональні, що створені ним вулиці, площі та інші громадські простори існують досі, оскільки «урбаністично Муссоліні та його архітектори, а також його політичні радники, всі були згодні з тим, що Рим був давнім містом, яке поважали та берегли, збираючись побудувати майбутню імперію та влади на основі давньої слави» [24, Р. 216]. І навіть сьогодні критикуючи Б. Муссоліні, італійці не наважуються позбутися його спадщини у столиці країни. Фігура політика досі неоднозначно сприймається Італії, але обеліск Муссоліні (Mussolini-Obelisk) досі у центрі Італійського форуму у Римі.

Так, на прикладі Берліна та Риму Г. Терборн демонструє, що сильна політична влада прагне до масштабних реконструкцій міського простору, щоб зміцнити ідеологію за допомогою архітектурних рішень і залишити довгу пам'ять про себе. Ще один приклад, який він у подробицях розглядає, представляє собою маніфестацію та репрезентацію комуністичної ідеології у міському просторі Москви.

Москва в 1920-і роки перетворюється на центр архітектурного модернізму і залучає таких архітекторів зі світовим ім'ям, як Ле Корбюзьє з Франції, Ернест Май з Німеччини, Ханнес Мейер зі Швейцарії та багато інших. При цьому Г. Терборн зазначає, що єдиною концепцією соціалістичного урбанізму не формується, хоча монументальна пропаганда становить важливу частину політики радянської влади [24, Р. 240-241]. Не дивно, що внесок радянського містобудування у світову архітектуру виявляється значно меншим, ніж політичне значення СРСР у ХХ ст.

Як зазначають вітчизняні дослідники, багато західних архітекторів того часу сприймали СРСР як країну архітектурного майбутнього, більше того, скасування приватної власності на землю сприймалося як звільнення містобудування від кайданів капіталістичного земельного права, як передумова реалізації заповітної мрії – можливості здійснювати містобудівні програми та будувати нові міста, не оглядаючись на межі приватних ділянок. Одним із найбільш значних результатів архітектурних перетворень стає реконструкція Москви та її репрезентація як столиці світового пролетаріату.

Разом з цим слід зазначити, що перетворення міського простору Москви здійснювалося неоднорідно і непослідовно. Місто повертає собі столичний статус у 1918 р., Генеральний план реконструкції Москви приймається лише у 1935 р., проте його реалізація припиняється з початком війни, а після смерті Й. Сталіна відбувається кардинальний перегляд основних засад розвитку міста М. Хрущовим.

Г. Терборн вказує на те, що влада радянського урбанізму після Другої світової війни поширюється на територію всього соціалістичного табору [24, Р. 253]. Хоча йдеться не стільки про архітектурні проекти, як про назви, що символізують настання нової доби в історії міст Східної Європи. На сімдесятиліття Й. Сталіна політичні лідери низки країн соціалістичного табору роблять йому монументальні подарунки, називаючи на його честь вулиці або встановлюючи присвячені йому пам'ятники. Пам'ятники Сталіну з'являються у Празі, Будапешті та Бухаресті, а також плануються в усіх соціалістичних столицях [32, Р. 68]. Слід також зазначити, що з'являються алея Сталіна (Stalinallee) у Східному Берліні, проспект Сталіна в Будапешті, низка міст Східної Європи від Болгарії та Румунії до Східної Німеччини одержують ім'я Сталіна [24, Р. 254]. Інтенсивне будівництво соціалізму, що починається, залишає помітний слід якщо не в архітектурі, то, принаймні, в топоніміці.

Водночас архітектурної єдності у соціалістичному просторі не формується, міста відрізняються одне від одного, що можна розглядати як наслідок відсутності загальноприйнятої концепції урбанізму в СРСР. Більше того, столиці країн соціалістичного табору відновлюють після Другої світової війни з опорою на їхню історичну спадщину та великою повагою до неї, що якраз і можна розглядати як результат відсутності єдиної концепції радянського урбанізму. Східна Європа йде переважно шляхом реконструкції зруйнованих міст (Варшава, Будапешт, Прага та ін.) [32, Р. 68], зокрема, багато об'єктів відтворюються за довоєнними малюнками та фотографіями (наприклад, мости через Дунай у Будапешті).

Відповідно, архітектурний ансамбль столиць Східної Європи виходить надзвичайно неоднорідним, проте загальною рисою всіх міст можна назвати будівництво дешевого та не надто просторового житла. Житло явно не стоїть на першому місці у списку пріоритетів містобудування соціалістичних країн. Однак Г. Терборн зазначає, що при невеликій площі житлових приміщень на людину (менше 20 м. у країнах Східної Європи навіть у 2000 р. проти 36 м. у країнах Західної Європи), витрати на комунальні послуги становлять лише 6% від доходів у соціалістичних країнах Європи у 1989 р., тоді як у капіталістичних – від чверті до третини від доходу [24, Р. 276-277]. Ці дані свідчать про те, що менш просторне і менш комфортне житло в соціалістичних країнах мало і свої переваги: його утримання не було таким серйозним економічним тягарем, як у західноєвропейських державах.

Крах соціалістичних режимів у країнах Східної Європи став не тільки зміною політичного курсу, але також дав початок новій епосі урбаністичних перетворень, оскільки посткомуністичні міста прагнули стерти з пам'яті та простору своє недавнє минуле. Вони увійшли у глобальну капіталістичну систему, символом якої є величезні торгові центри, ділові райони з хмарочосами, розкішні готелі тощо. По колишнім соціалістичним країнам пройшла нова хвиля перейменувань вулиць та інших об'єктів, як правило, ним повертають колишні назви [25, Р. 223]. Комуністична іконографія, яка знайшла свій відбиток у топоніміці і пам'ятниках соціалістичних часів, ретельно вичищалася з міського простору. У деяких країнах були утворені своєрідні «музеї терору» (наприклад, у Будапешті), які розповідають про комуністичне минуле.

Слід зазначити, що розпад соціалістичного табору за часом збігся з ще одним процесом – перетворенням багатьох столиць на економічні ланки світової капіталістичної системи – глобальні міста. Відповідно, Г. Терборн зазначає, що відбувається глобалізація національних столиць [24, Р. 289]. Як наслідок, з'являються нові актори, які ініціюють кардинальні урбаністичні зміни – транснаціональні корпорації. Результатом цього стає перехід від національних пріоритетів у міському просторі до глобальних, оскільки столиці ХХІ століття найчастіше репрезентують вже не лише нації, а й міжнародний капітал. Це може спричинити серйозні зміни для жителів міст, оскільки їхні інтереси мають значно менше значення для глобальної капіталістичної системи, ніж для національного уряду. І це викликає занепокоєння у Г. Терборна, оскільки може сприяти серйозному зростанню

соціальної нерівності.

Сьогодні глобальні міста конкурують між собою за інвестиції, внаслідок чого у низці міст створюються умови, що досить сприятливі для функціонування транснаціональних корпорацій. Зокрема, будуються багатоповерхові бізнес-центри, які далеко не завжди гармонійно поєднуються з історичною забудовою, не кажучи вже про те, що вони стандартизують урбаністичне місце, роблячи міста схожими один на одного. Відповідно до Г. Терборну починається процес поступового зниження ролі національної держави у визначенні архітектурного вигляду міст, оскільки влада в глобальних містах, багато з яких є столицями, переходить до власників транснаціонального капіталу [24, Р. 288]. Формується нова глобальна іконографія, яка репрезентує не історію держави та її цінності, а демонстративне споживання та прагнення розкоші. Головними характеристиками цього нового урбаністичного стилю дослідник називає наступні три риси:

1. Вертикальність, уособленням якої стають хмарочоси, що символізують прагнення влади і демонструють багатство і розкіш, оскільки, по-перше, будівництво обходиться досить дорого, а, по-друге, вони неминуче перетворюються на доміанти міського простору. Оскільки лише менша частина хмарочосів призначені для житла, то можна говорити про те, що вони відображають домінування глобального капіталу в національних столицях, яке набуває вертикального виміру.

2. Прагнення до нового, яке найяскравіше проявляється у бізнес-центрах та торгових молах. Г. Терборн зазначає, що міста зовсім не обов'язково мають бути інкубаторами інновацій, більш того, як правило, вони такими не є. Однак саме в містах найбільш чітко фіксується прагнення до різних новинок, які швидко стають необхідними або навіть обов'язковими атрибутами певного стилю життя. Глобальні міста перетворюються на своєрідні центри новизни (hubs of novelty). Подібне прагнення нового може виявлятися як у будівництві нових районів, і тоді воно тісно пов'язане з вертикальністю, так і в придбанні нових товарів і послуг, тобто в нестриманому споживанні.

3. Ексклюзивність, яка забезпечується через обмеження доступу та за допомогою інших засобів. У більшості світових міст виникають якщо не елітні квартали, то хоча б вулиці з дорогими магазинами, покупки в яких є недоступними більшості населення. Отже, доступ до ексклюзивних сегментів може бути обмежений як фізичними бар'єрами, так і за допомогою високих цін. Відповідно, не йдеться про закритість міста, оскільки воно потребує численного малооплачуваного сервісного класу так само, як і амбітних талановитих генераторів нових ідей. Ексклюзивність передбачає розподіл міста на кілька сегментів, тобто просторову сегрегацію та нерівність [24, 316-317].

Згідно з Г. Терборном, вертикальний вимір хмарочосів поступово витісняє горизонтальний вимір у вигляді широких бульварів та авеню, які науковець асоціює з періодом архітектурного домінування національної держави, уособленням чого є Париж XIX століття [24, Р. 347]. Слід зазначити, що дослідник розглядає представників політичної влади як головних ініціаторів реорганізації міського простору в період розквіту національної держави, хоча це не завжди відповідає дійсності. Наприклад, перебудова Парижа бароном Османом у третій чверті XIX ст. здійснювалося багато в чому на користь французької буржуазії, а не лише політичної влади, тому Г. Терборн не завжди відзначає економічні передумови реконструкції міського простору, якщо не йдеться про сучасний етап урбанізації.

Бульвари, що були влаштовані у Парижі у другій половині XIX ст., звичайно і зараз існують. Проте специфіка сучасного урбаністичного стилю полягає в тому, що сьогодні саме хмарочоси перетворюються на доміанти міського простору, які видно здалеку, а все інше на їхньому тлі втрачається. Відповідно, вчений демонструє, як у сучасних столицях внаслідок глобалізації відбувається зміна репрезентацій: репрезентації влади витісняються репрезентаціями транснаціональних корпорацій, тобто навіть столиці, політичні центри держав перетворюються на майданчики для забезпечення інтересів глобального капіталу.

Таким чином, урбаністичне місце залишається наповненим символами, але їх природа змінюється: репрезентації політичної історії витісняються економічними символами, представленими, наприклад, у вигляді відомих у всьому світі логотипами брендів.

Завдання об'єднання культурно-історичної перспективи аналізу міст з економічної фактично вирішується Г. Терборном наступним чином: перша дозволяє зрозуміти логіку розвитку міського простору в період розквіту національної держави, тоді як друга пояснює ті трансформації, які є результатом глобалізації. Отже в результаті глобалізації міста стандартизуються та втрачають свою індивідуальність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Г. Терборн, як і багато інших дослідників, не пропонує розв'язання соціальних проблем сучасних міст. Проте евристична цінність його концепції полягає в тому, що вона передбачає синтез різних підходів, розгляд не тільки економічних аспектів функціонування міст в епоху глобалізації, а й політичних, а також історико-культурних. Дослідник зосереджується переважно на одному факторі, що детермінує трансформацію міського простору, – політичному, що дає підстави для критики його концепції. Однак вона представляє безперечний інтерес для суспільствознавства та отримує продовження у сучасних дослідженнях, у яких міста розглядаються, насамперед, як символічні утворення простору сенсів. Зокрема, подібний погляд на міста пропонує Єяль Вейцман (*Eyal Weizman*) [34], який акцентує увагу на тому, як архітектура відбиває порушення прав і свобод людини, військові конфлікти і руйнації, які вони за собою тягнуть.

Тим не менш, рішення Г. Терборна аналізувати виключно столиці, тобто близько 200 міст з їхньої величезної множини, збіднює концепцію. Підхід, запропонований Г. Терборном, має свої обмеження, оскільки виключає розгляд не лише глобальних міст, які не є столицями (Нью-Йорк, Шанхай, Барселона, Мумбаї, Ріо-де-Жанейро, Сідней та ін.), а й інші міста світу. Слід зазначити і той факт, що дослідження Г. Терборна багато в чому є європоцентричним, оскільки ним розглядаються переважно європейські столиці або вплив європейської культури на міста в інших регіонах світу.

Дослідник ставить перед собою амбітне завдання: поєднати просторово-економічний та історико-культурний підходи до вивчення міст. Однак він вирішує його не повною мірою вже через ту обставину, що обмежує предметне поле свого дослідження виключно столицями, далеко не всі з яких поєднують політичні функції з економічними. Г. Терборн також неодноразово заявляє про те, що в сучасній науці при аналізі міст переоцінюється значення економічного фактору, однак сам робить висновок про зростання впливу транснаціональних корпорацій на вигляд сучасних столиць, тим самим визнаючи правомірність зміщення акцентів у бік економічної перспективи. Однак він практично не приділяє уваги впливу урбанізації на нерівність, у тому числі вітальну, хоча і вказує на те, що нерівність, як і міста, є однією з головних його тем.

Проте концепція шведського дослідника є основою для наукової дискусії щодо того, які об'єкти в міському просторі є історичною цінністю і потребують охорони з боку держави, і це може розглядатися як її практична значимість. Г. Терборн не лише демонструє причини реконструкції міського простору, які найчастіше вкорінені в політичній історії країни, але також застерігає від поспішних рішень щодо цінності або її відсутності у будівлях, які найчастіше відображають дух свого часу.

Питання про культурно-історичну спадщину в українських містах є досить складним, оскільки найчастіше ставлення до архітектурних об'єктів визначається часом їх спорудження, і негативне ставлення до радянського періоду в частині суспільства може призвести до втрати деяких елементів міського простору через політичне рішення про відсутність у них історичної цінності. Концепція Г. Терборна пропонує аналіз «просторового виміру політичної влади» [17, Р. 91] і дозволяє вивести цю дискусію на новий рівень і запобігти можливим помилкам.

Література

1. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2016. Вип. 1. С. 31-38.
2. Гунько С., Лях Т., Карпенко О. Публічний простір як інструмент розвитку соціальної згуртованості громади. *Ввічливість*. 2023. Вип. 2. С. 218-224.
3. Колтун В. С. Публічний простір у процесах консолідації територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2018_1_4
4. Лукін С. Ю. Суспільно-громадський аспект формування публічних просторів. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Вип. 2. С. 58-63.
5. Мезенцева Н., Пальчук М. Публічні простори міст: осмислення через призму зарубіжного дискурсу. *Економічна та соціальна географія*. 2016. Вип. 76. С. 19-26.
6. Міхно Н. К. Особливості (ре)конфігурації публічних просторів у місті: до питання актуалізації проблеми у науковому дискурсі. *Грані*. 2019. Т. 22, № 7. С. 13-20.
7. Несинова С. В. Сучасні підходи до вивчення поняття міського «публічного простору». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2(1). С. 87-90.
8. Онищенко-Швець Л. Функції громадських просторів міста: розвиток в часі та просторі/ Досвід та перспективи розвитку міст України. 2013. Вип. 24. С. 54-61.
9. Радіонова Л. О., Радіонова О. М. Публічний простір міста versus право на місто. *«Перспективи»*. Соціально-політичний журнал. 2020. № 1. С. 115-121.
10. Радіонова Л. Публічний простір міста в соціально-філософській перспективі: методологія дослідження. *Схід*. 2013. № 6. С. 273-277.
11. Савченко О. С. Актуалізація нових аспектів формування публічного простору усередині об'єднаних територіальних громад в Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2019. № 6(1). С. 44-54.
12. Сулик Т. Соціальний контакт як складова громадського простору міста. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Архітектура*. 2023. Vol. 5, Iss. 1. С. 185-190.
13. Тищенко І. М. Міський публічний простір: підходи до визначення. *Магістеріум. Культурологія*. 2015. Вип. 59. С. 26-33.
14. Ховрак І. В. Управління процесами створення публічних просторів: досягнення сталого міського розвитку шляхом подолання соціального виключення. *Економіка та право*. 2020. № 4. С. 69-76.
15. Göran Therborn is a global social scientist, of Swedish roots. URL: <http://www.therborn.com/> (accessed: 09.12.2024).
16. Göran Therborn. Academic Profile. URL: <http://www.sociology.cam.ac.uk/contacts/staff/profiles/gtherborn.html> (accessed: 09.12.2024).
17. Grama E. *Socialist heritage: the politics of past and place in Romania*. Bloomington: Indiana University Press, 2019. 294 p.
18. Hatherley O. Comparing Capitals. *New Left Review*. May-June 2017. № 105. URL: <https://newleftreview.org/II/105/owen-hatherley-comparing-capitals> (accessed: 09.12.2024).
19. Lefebvre H. *Le droit à la ville*. 3e édition. Paris: Economica-Anthropos, 2015. 466 p.
20. Mumford L. *The Culture of Cities*. San Diego, New York, London: Harcourt Brace Jovanovich, 1970. 473 p.
21. Searing H. *With red flags flying: Housing in Amsterdam. Art and Architecture in the Service of Politics* / ed. by H. Millon and L. Nochlin. MA: MIT Press, 1978. P. 230.
22. Therborn G. "Global Cities", World Power, and the G20 Capital Cities. *Cities and Crisis: New Critical Urban Theory* / ed. by K. Fujita. London: Sage, 2013. 464 p.
23. Therborn G. Capital Politics: Why and How Place Matters. *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* / ed. by R. E. Goodin, Ch. Tilly. New York: Oxford University Press,

2006. P. 509-533.

24. Therborn G. *Cities of Power: The Urban, The National, The Popular, The Global*. London: Verso, 2017. 416 p.

25. Therborn G. Eastern Drama. Capitals of Eastern Europe 1830s-2006: An Introductory Overview. *International Review of Sociology*. July 2006. Vol. 16. № 2. P. 209-242.

26. Therborn G. End of A Paradigm. The Current Crisis and the Idea of Stateless Cities. *Environment and Planning*, 2011. Vol. 43. № 2. P. 272-285

27. Therborn G. European Roads to Modernity and Their National Capitals. *New Europe. Growth to Limits* / ed. by S. Eliaeson and N. Georgieva. Oxford: Bardwell Press, 2010. 540 p.

28. Therborn G. Identity and Capital Cities: European Nations and the European Union. *The Search for a European Identity: Values, Policies and Legitimacy of the European Union* / ed. by F. Cerutti and S. Lucarelli. London and New York: Routledge, 2008. P. 59-74.

29. Therborn G. Monumental Europe: on the iconography of European capital cities. *Housing, Theory and Society*. 2002. Vol. 19, № 1. P. 26-47

30. Therborn G., Bekker S. Conclusion. *Capital cities in Africa: Power and powerlessness* / ed. by S. Bekker, G. Therborn. Dakar, Cape Town: CODESRIA, HSRC, 2011. 204 p.

31. Therborn G., Bekker S. Introduction. *Capital cities in Africa: Power and powerlessness* / ed. by S. Bekker, G. Therborn. Dakar, Cape Town: CODESRIA, HSRC, 2011. 204 p.

32. Therborn G., Galès P. Cities. *Handbook of European Societies: Social Transformations in the 21st Century* / ed. by Immerfall, G. Therborn. New York: Springer, 2010. 589 p.

33. Therborn G., Ho K. Ch. Capital cities and their contested roles in the life of nations: Introduction. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*. 2009. Vol. 13. № 1. P. 53-62

34. Weizman E. *Forensic Architecture: Violence at the Threshold of Detectability*. New York: Zone Books, 2017. 422 p.

References

1. Hryshchenko M. Publichnyi prostir mista yak ob'iekt sotsiologichnoho doslidzhennia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia*. 2016. Vyp. 1. S. 31-38.

2. Hunko S., Liakh T., Karpenko O. Publichnyi prostir yak instrument rozvytku sotsialnoi zghurtovanosti hromady. *Vvichlyvist*. 2023. Vyp. 2. S. 218-224.

3. Koltun V. S. Publichnyi prostir u protsesakh konsolidatsii terytorialnykh hromad. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2018_1_4

4. Lukin S. Yu. Suspilno-hromadskyi aspekt formuvannia publichnykh prostoriv. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2020. Vyp. 2. S. 58-63.

5. Mezentseva N., Palchuk M. Publichni prostory mist: osmyslennia cherez pryzmu zarubizhnoho dyskursu. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*. 2016. Vyp. 76. S. 19-26.

6. Mikhno N. K. Osoblyvosti (re)konfiguratsii publichnykh prostoriv u misti: do pytannia aktualizatsii problemy u naukovomu dyskursi. *Hrani*. 2019. T. 22, № 7. S. 13-20.

7. Nesynova S. V. Suchasni pidkhody do vyvchennia poniattia miskoho «publichnoho prostoru». *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2017. Vyp. 2(1). S. 87-90.

8. Onyshchenko-Shvets L. Funktsii hromadskykh prostoriv mista: rozvytok v chasi ta prostori/ *Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrainy*. 2013. Vyp. 24. S. 54-61.

9. Radionova L. O., Radionova O. M. Publichnyi prostir mista versus pravo na misto. «Perspektyvy». *Sotsialno-politychnyi zhurnal*. 2020. № 1. S. 115-121.

10. Radionova L. Publichnyi prostir mista v sotsialno-filosofskii perspektyvi: metodolohiia doslidzhennia. *Skhid*. 2013. № 6. S. 273-277.

11. Savchenko O. S. Aktualizatsiia novykh aspektiv formuvannia publichnoho prostoru useredyni obiednanykh terytorialnykh hromad v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho*

universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky. 2019. № 6(1). S. 44-54.

12. Sulyk T. Sotsialnyi kontakt yak skladova hromadskoho prostoru mista. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Seriya : Arkhitektura. 2023. Vol. 5, Iss. 1. S. 185-190.

13. Tyshchenko I. M. Miskyi publichnyi prostir: pidkhody do vyznachennia. Mahisterium. Kulturolohiia. 2015. Vyp. 59. S. 26-33.

14. Khovrak I. V. Upravlinnia protsesamy stvorennia publichnykh prostoriv: dosiahnennia staloho miskoho rozvytku shliakhom podolannia sotsialnoho vykliuchennia. Ekonomika ta pravo. 2020. № 4. S. 69-76.

15. Göran Therborn is a global social scientist, of Swedish roots. URL: <http://www.therborn.com/> (accessed: 09.12.2024).

16. Göran Therborn. Academic Profile. URL: <http://www.sociology.cam.ac.uk/contacts/staff/profiles/gtherborn.html> (accessed: 09.12.2024).

17. Grama E. Socialist heritage: the politics of past and place in Romania. Bloomington: Indiana University Press, 2019. 294 r.

18. Hatherley O. Comparing Capitals. New Left Review. May-June 2017. № 105. URL: <https://newleftreview.org/II/105/owen-hatherley-comparing-capitals> (accessed: 09.12.2024).

19. Lefebvre H. Le droit à la ville. 3e édition. Paris: Economica-Anthropos, 2015. 466 r.

20. Mumford L. The Culture of Cities. San Diego, New York, London: Harcourt Brace Jovanovich, 1970. 473 r.

21. Searing H. With red flags flying: Housing in Amsterdam. Art and Architecture in the Service of Politics / ed. by H. Millon and L. Nochlin. MA: MIT Press, 1978. P. 230.

22. Therborn G. "Global Cities", World Power, and the G20 Capital Cities. Cities and Crisis: New Critical Urban Theory / ed. by K. Fujita. London: Sage, 2013. 464 r.

23. Therborn G. Capital Politics: Why and How Place Matters. The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis / ed. by R. E. Goodin, Ch. Tilly. New York: Oxford University Press, 2006. R. 509-533.

24. Therborn G. Cities of Power: The Urban, The National, The Popular, The Global. London: Verso, 2017. 416 r.

25. Therborn G. Eastern Drama. Capitals of Eastern Europe 1830s-2006: An Introductory Overview. International Review of Sociology. July 2006. Vol. 16. № 2. R. 209-242.

26. Therborn G. End of A Paradigm. The Current Crisis and the Idea of Stateless Cities. Environment and Planning. 2011. Vol. 43. № 2. R. 272-285

27. Therborn G. European Roads to Modernity and Their National Capitals. New Europe. Growth to Limits / ed. by S. Eliaeson and N. Georgieva. Oxford: Bardwell Press, 2010. 540 r.

28. Therborn G. Identity and Capital Cities: European Nations and the European Union. The Search for a European Identity: Values, Policies and Legitimacy of the European Union / ed. by F. Cerutti and S. Lucarelli. London and New York: Routledge, 2008. R. 59-74.

29. Therborn G. Monumental Europe: on the iconography of European capital cities. Housing, Theory and Society. 2002. Vol. 19, № 1. R. 26-47

30. Therborn G., Bekker S. Conclusion. Capital cities in Africa: Power and powerlessness / ed. by S. Bekker, G. Therborn. Dakar, Cape Town: CODESRIA, HSRC, 2011. 204 r.

31. Therborn G., Bekker S. Introduction. Capital cities in Africa: Power and powerlessness / ed. by S. Bekker, G. Therborn. Dakar, Cape Town: CODESRIA, HSRC, 2011. 204 r.

32. Therborn G., Galès P. Cities. Handbook of European Societies: Social Transformations in the 21st Century / ed. by Immerfall, G. Therborn. New York: Springer, 2010. 589 r.

33. Therborn G., Ho K. Ch. Capital cities and their contested roles in the life of nations: Introduction. City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action. 2009. Vol. 13. № 1. R. 53-62

34. Weizman E. Forensic Architecture: Violence at the Threshold of Detectability. New York: Zone Books, 2017. 422 r..